

פרק ארבעה עשר: פרת חטאת

מערכה וצד. טהרת מקום שריפת הפרה (קיג,א-ב)

ר' יוחנן סובר שלא. אמנם גם לדעתו תושבי ארץ ישראל מתו במבול, מחמת "הבלא" – חום האויר, אבל מכיוון שלא ירד עליהם המטר – נשאר גופותיהם בשלמותם, ונקברו בצורה מסודרת בבתי קברות (רש"י ד"ה מהבלא)².

כיפין על גבי כיפין. בציור נראה הגשר המוליך מהר הבית אל מקום שריפת הפרה, שנבנה "כיפין על גבי כיפין וכיפה כנגד האוטם" (פרה פ"ג מ"ה), כלומר, הקשת של הכיפה העליונה כנגד עמודי הכיפה שתחתיה, באופן שחוסם את הטומאה מלעלות אל פני השטח. לדעת ריש לקיש חובה לבדוק את המקום המיועד לשריפת הפרה, ולא לסמוך על חזקתו שהוא בדוק. הר"ש כותב שלשם כך אין הכרח לבדוק את הקרקע בעומקה עד הסלע ולוודא שאין בה קבר, אלא ניתן להקים כיפין על גבי כיפין, כפי שנעשה בדרך למקום השריפה.

בירור דעות החולקים - האם מקום שאינו בדוק פוסל את הפרה?

בפשטות, משתמע מהדיון על משנתנו שלדעת ריש לקיש המקום שאינו בדוק פסול מדאורייתא, ולכן יש צורך בפסוק לחדש שפסול זה אינו הופך את הפרה ל"שחוטי חוץ". תוס' (ד"ה חוץ) תמהים על כך: "וכי מדאורייתא בעי בדיקה?". נראה שהבינו בפשטות שהדבר לא יתכן, שכן אם מדאורייתא כל ארץ ישראל חשודה כטמאה עד שיתברר

בעשיית הפרה האדומה הקפידה התורה על הטהרה, ככתוב: "ואסף איש טהור את אפר הפרה, והניח מחוץ למחנה במקום טהור" (במדבר יט,ט). הסוגיה עוסקת בשאלה: האם "מקום טהור" הוא מקום שנבדק היטב והתברר שאין בו טומאה, או שבדרך כלל כל מקום נחשב כטהור אלא אם כן יש חשש מיוחד להימצאות טומאה בו? ומה דינה של ארץ ישראל בכללה, בעקבות אירועים שונים שהיו בה: האם יש חשש להימצאות קברים או שרידי מתים בכל מקום שלא נבדק?

מחלוקת האמוראים

במשנתנו נאמר שפרת חטאת שנשחטה "חוץ מגיתה" – אין בכך משום "שחוטי חוץ", מכיוון שהפרה האדומה אינה מיועדת להקרבה במקדש. מן הצורך לומר זאת מתברר שמקום זה פסול לשחיטתה, שכן אם היתה השחיטה כשרה שם – הדבר פשוט שאין זו "שחיטת חוץ". ונחלקו אמוראים בפירוש הדברים: דעת ריש לקיש ש"חוץ מגיתה" הוא "חוץ ממקום הבדוק לה", כלומר: לדעתו הכרח לשחוט את הפרה דווקא במקום שנבדק לשם כך ונמצא שאין בו שום טומאה, ואם נשחטה במקום שאינו בדוק – פסולה. בדיקה זו, אפשר שתיעשה על ידי חפירה לעומק עד קרקע הניכרת כבתולה ('איילת השחר'), או על ידי הקמת 'כיפין על גבי כיפין' היוצרים חלל טפח, שחוצץ בפני טומאה אפשרית בעומק הקרקע (ר"ש בפרה פ"ד מ"ב). ר' יוחנן סובר שגם מקום שלא נבדק – חזקתו כשר, שכן "כל ארץ ישראל בדוקה היא". אמנם גם לדעתו יש לבדוק את מקום עשיית הפרה מכל חשש טומאה, אבל זוהי רק "מעלה", חומרת חכמים לתוספת טהרה¹. לפיכך פירש את "חוץ מגיתה" באופן אחר, ששחט לפנים מחומת ירושלים.

הגמ' מבארת שמחלוקתם תלויה בשאלה האם המבול ירד גם בארץ ישראל: ריש לקיש סובר שכן, ולכן יש חשש ממשי לנוכחות עצמות מתים בכל מקום שלא נבדק, ואילו

העירו כמה מפרשים, שמצינו מחלוקת תנאים (ביבמות סא,א) בשאלה האם מתי גויים מטמאים באהל, ומן הסוגיה משתמע כדעה שאכן כן. ועדיין הדבר קשה, שכן לכל הדעות "קבר שלפני הדיבור", לפני מתן תורה, אינו מטמא באהל (נזיר נד,א ותוס' ד"ה או בקבר). בנתיבות הקודש מובא בשם הגר"ז, שתיירץ על פי חידושו של הגר"א (אדרת אליהו במדבר יט,יח), ש"טומאה רצוצה", שאין חלל טפח מעליה, מטמאת אפילו היתה של גוי ולפני הדיבור, מפני שטומאה כזו נחשבת כמגע. למקורות בעניין חידוש זה עיין אנצ"ת ערך טמאה רצוצה ציונים 146, 152.

1. רש"י מפרש שחומרת חכמים באה לאזן את הקולא שהקלו לטמא את הכהן, כדי לאפקי משיטת הצדוקים. יש מפרשים אחרת, שהחומרא באה לאזן את הקולא שהקלה התורה להתייר טבול יום בפרה, עיין שערי היכל למסכת יומא, מערכה ד.

2. על הדעות השונות בשאלה האם המבול ירד בארץ ישראל עיין תוס' ד"ה לא ירד ורמב"ן בבראשית ח,יא. לדעת הרמב"ן, הכל מודים שהמים הגיעו לארץ ישראל, והדיון הוא האם המטר ירד ישירות על הארץ או שהמים הגיעו מחוצה לה, ובגמ' כאן לא משמע כדבריו.

משום שחוטי חוץ, כיון דמן התורה כל ארץ ישראל בדוקה". לדעתו הכל מודים שמדרבנן פסלו את הפרה שנשרפה שלא במקום הבדוק, והוכיח זאת מן התוספתא בפרה (ג,ז): "פקע מעורה ומשערה ומבשרה חוץ לגיתה – יחזיר, ואם לא החזיר פסול; חוץ ממערכתה – הרי זה מרבה עליו עצים ושורפו במקומו". ופירש את החילוק בין הרישא לסיפא, שחוץ לגיתה הרי זה מקום שאינו בדוק, ולכן אי אפשר לרבות עצים ולשרוף שם.

חצרות היו בירושלים, בנויות על הסלע ותחתיהן חלול. אחת החומרות הגדולות שעשו חכמים בשריפת הפרה האדומה היא שבעשייתה ישולבו ילדים שלא נטמאו מימיהם בטומאת מת. לשם כך הוכן שטח בטוח מטומאת מת, ושם נולדו הילדים וגדלו, עד הגיעם לגיל שמונה (תוספתא בפרה פ"ג ה"ב), שכן מגיל תשע ומעלה הם עשויים להיטמא בטומאת קרי (ר"ש בפרה פ"ג מ"ב; והרמב"ם לא ציין גיל זה). כל זה הוא "מעלה בפרה", ואינו מעכב בדיעבד (רש"י ד"ה מעלה).

יש להשיב על ראייתו: א. לא נאמר כאן שאם שרף את מה שפקע מחוץ לגת הרי זה פסול, אלא שאם לא החזיר ולא שרף הרי זה פסול, כי לא נשרפה בשלמותה. ב. לדעת הרמב"ם, כפי שהתבאר במערכה הבאה, חובה לשרוף את הפרה דווקא במקום בו נשחטה, ולכן מה שפקע אל מחוץ לגת טעון החזרה, ולא משום טהרת המקום.⁴

פסק ההלכה

הרמב"ם בהל' פרה אדומה (ג,א) כותב: "אף מקום שריפתה ומקום הטבילה שהיו בהר המשחה תחתיהן חלול מפני קבר התהום", אך לא כתב האם הדבר מעכב. ברם, מצאנו גילוי לדעתו בפירוש המשנה בעדויות (ח,ה), בעניין

אחרת, הרי אי אפשר לקיים חיי טהרה, לאכול חלה ותרומה, וכדומה. יתירה מזו: אפילו ארץ העמים, שאכן חששו בה לטומאת מת, הרי זו גזירה מאמצע ימי בית שני, מימי יוסף בן יועזר (שבת טו,א), ולא מחשש למתי המבול.

תוס' מתרצים, שגם ריש לקיש מודה שמדאורייתא אין לחוש, ורק אם שרף במקום הידוע כטמא – הפרה פסולה מדאורייתא, שכן גזירת הכתוב היא שהפרה תיעשה ב"מקום טהור"³. לכאורה על פי פירושה ראוי היה לריש לקיש לומר ש"חוץ מגיתה" היינו כששוחט במקום הידוע כטמא, ולמה הזכיר כל מקום שאינו בדוק? ועוד: מה פשר תשובת ר' יוחנן שארץ ישראל בדוקה היא? הרי גם ריש לקיש מודה שכך הדין מדאורייתא!

כמה אחרונים מסבירים את תוס' כך: הכל מודים שמדאורייתא רק מקום הידוע כטמא פסול לשריפת הפרה, ומאידך, הכל מודים שמדרבנן החמירו לכתחילה שלא לשורפה במקום שאינו בדוק. המחלוקת היא בשאלה: האם החמירו חכמים בגזירתם ופסלו אף בדיעבד את הפרה שנשחטה במקום שאינו בדוק? ריש לקיש סובר שדין זה מעכב, ולכן המשנה הוצרכה לחדש שהשוחט במקום שאינו בדוק לא עבר על איסור שחוטי חוץ, אפילו לא מדרבנן. ור' יוחנן סובר שדין זה אינו מעכב, ולכן אין לפרש "חוץ מגיתה" על מקום שאינו בדוק, כי אין הוה-אמינא להחשיבו כשחוטי חוץ.⁴

כדעה זו נראה מדברי רש"י ד"ה מעלה, המפרש את דעת ר' יוחנן: "ומיהו אם שחטה במקום שאין בדוק לה – לא מיפסלא בהכין", ומשמע – אף לא מדרבנן. וכן מוכח מדברי הר"ש בפירושו לפרה פ"ד מ"ב: "שרפה חוץ מגיתה – פסולה", שהביא את מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש בסוגיין כאילו נאמרה על המשנה שם⁵, ומכאן שלדעתו ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו הלכה למעשה מה פוסל את הפרה, ולא נחלקו רק בשאלה האם במקום שאינו בדוק יש הוה-אמינא לאיסור שחוטי חוץ. אף במשנה למלך (הל' טומאת מת יא,א ד"ה ודע שהתוס') כתב: "ואין ספק דאם לא עשו בה כל הרחקות הללו – דכשרה, דהא קיימא לן דאם שחטה חוץ ממקום הבדוק לה דכשרה, וכו' יוחנן".

בניגוד לכל האמור, כותב בעל אור שמח (הל' פרה אדומה ד,יב): "לאו משום דר' יוחנן מכשיר בשרפה חוץ ממקומה הבדוק, רק דסובר דפשיטא בכהאי גוונא פטור

3. תוס' כותבים שהדבר נלמד בגזרה שוה מהחטאות הפנימיות, שבהן נאמר: "והוציא את כל הפר אל מחוץ למחנה אל מקום טהור" (ויקרא ד,יב). אמנם גם בפרה עצמה נאמר "והניח מחוץ למחנה במקום טהור", אבל אין להוכיח ממקום הנחת האפר על מקום השריפה (חזון איש פרה ו,יב).

יש להבהיר את החידוש המיוחד בדין "מקום טהור": לא רק שאסור שתהיה בו טומאה המטמאת את הפרה או את האפר, אלא אפילו תהיה זו טומאה שאין בכוחה לטמא – האפר נפסל בגלל היותו במקום טמא. כך מבואר במשנה בפרה פ"י מ"ג, שגם אם האפר נמצא בכלי חרס, שאינו מקבל טומאה מגבו, וכלי החרס מונח על גבי טומאה כלשהי – האפר נפסל. ומכיוון שזהו פסול מחמת הגדרתו של המקום, ולא מחמת שבפועל הפרה נטמאת – היתה סברה לדון זאת כ"שחוטי חוץ", כי המקום עצמו אינו ראוי לשחיטה (חזון איש, שם; ועיין חמדת דניאל).

4. טהרת הקודש; עולת שלמה; חמדת דניאל; חז"א פרה סי' ו,יב.

5. הרש"ש כאן אף מפרש שמחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש נאמרה בעיקרה על המשנה שם, והגמ' קבעתה על המשנה כאן. הוא מוכיח זאת מביאור הגמ' לדברי ר' יוחנן: "לא מיבעיא קאמר. לא מיבעיא חוץ לחומה... אלא אפילו לפני מן החומה... ואימא תתכשר, קשמע לן". אם ר' יוחנן בא רק להסביר באיזה מקרה יש הוה-אמינא לחייב על שחוטי חוץ – הרי יש יותר חידוש במקרה הגרוע יותר, שאפילו חוץ לחומה כשאינו נגד הפתח פטור משחוטי חוץ; אבל אם עיקר דבריו על המשנה שם – הרי שבא לחדש שאפילו לפני מן החומה יש פסול.

6. האור שמח בעצמו בהמשך העלה אפשרות לפרש כך, ודחה, שאין מקור לדין זה שהשריפה תהיה במקום השחיטה, אך ראה במערכה הבאה, שנראה שהמקור הוא הסוגיה כאן: "במקום שפורשת למיתה – שם תהא שריפתה".

סיכום

חובה לעשות את מעשי הפרה האדומה במקום טהור, ואם נעשתה במקום הידוע כטמא – פסולה. שחט במקום שאינו בדוק – לדעת ריש לקיש הפרה פסולה, וכתבו תוס' שגם הוא מודה שהפרה כשרה מדאורייתא. לדעת ר' יוחנן, על פי רוב המפרשים, הפרה כשרה, ובאור שמח חולק. דברי הרמב"ם בפירוש המשנה נוטים לדעת ר' יוחנן.

העצמות שנמצאו בדיר העצים, שם כתב הרמב"ם: "לא חפרו בקרקע לראות שמא יש שם קבר, אלא ליקטו מה שמצאו בלבד, ולא גזרו טומאה מחמתה על ירושלים, אלא הניחוה בחזקת טהרה ככל ארץ ישראל, כמו שנתבאר בגמרא פרק אחרון דזבחים, וכל זה נכון". הרמב"ם נוקט כאן כר' יוחנן, שטהרת דיר העצים איננה דין מיוחד לירושלים, כפי שתירצה הגמ' לדעת ריש לקיש, אלא זהו הדין בכל ארץ ישראל.

מערכה רצה. המקום הראוי לשריפת פרה אדומה (קיגא)

לרמב"ם שיטה אחרת בעניין זה. בפירושו למשנתנו כתב: "ודינה שתשרף על עצים סדורים כעין גת במקום שהיא נשחטת בהר המשחה". ובפרה פ"ג מ"ט כתב: "כאשר אחזה בה האש ובערו העצים והרסה האש אותה המערכה שהיו העצים ערוכים נקרא כל אותו המקום גת, מפני שהוא דומה לגת כאשר סוחטין בה את הענבים, שיסור סדורם ונסחטין מקצת הגרגרים ונשאירין מקצתן". פירושו אינם זהים, אבל הצד השווה שבהם שלא מדובר על גומא וחפירה, אלא על צורה מסוימת של המערכה. אכן, הרמב"ם בהל' פרה אדומה אינו מזכיר כלל את ה"גת", ואת המשנה "שרפה חוץ מגיתה או בשתי גתות" הביא (ד"א) בנוסח: "שרפה חוץ ממערכתה... או... בשתי מערכות"¹.

בגמ' כאן נאמרו פירושים שונים ל"חוץ מגיתה": חוץ מן המקום שנבדק מטומאה (ריש לקיש, וראה במערכה הקודמת), או לפני מחומת ירושלים (רבי יוחנן, ראה להלן). נראה שאין כוונת הדברים לפרש את המילה "גת", אלא לפרש ש"חוץ מגיתה" היינו מחוץ למקום הראוי לגיתה, כל אחד כשיטתו.

שחיטה ושריפה שלא כנגד פתח ההיכל

הגמ' מביאה מחלוקת אמוראים בשאלה האם חובה לשחוט את הפרה כנגד פתח ההיכל דווקא. רב אדא בר אהבה סובר שחובה לשחוט כנגד הפתח, על פי היקש "ושחט... והיזה... אל נוכח פני אהל מועד". הגמ', על פי הנוסח שלפנינו², מביאה מחלוקת בדבר: ר' יוחנן סובר כרב אדא, ואילו ריש לקיש חולק על היקש זה, ודורש: "והוציא אותה אל מחוץ למחנה ושחט" – כל שמחוץ למחנה כשר לשחיטה.

מחלוקת נוספת קיימת באשר לחובה לשרוף את הפרה כנגד הפתח: ר' יוחנן מחייב זאת, על פי היקש בין ההזאה

נאמר בתורה בעניינה של פרה אדומה: "ונתתם אותה אל אלעזר הכהן והוציא אותה אל מחוץ למחנה ושחט אותה לפניו. ולקח אלעזר הכהן מדמה באצבעו והיזה אל נוכח פני אהל מועד מדמה שבע פעמים. ושרף את הפרה לעיניו..." (במדבר יט, ג-ה). נאמר כאן שהזאת דם הפרה צריכה להיות לכיוון פתח אהל מועד (שהוא "פני האהל"), ומכאן שההזאה נעשית ממזרח למקדש. הסוגיה עוסקת בהגדרת המקום המדויק הראוי להזאה ולשאר מעשי הפרה: שחיטתה ושריפתה.

גת" - מהי?

משנתנו מכנה את מקום שריפת הפרה "גת", וכן לשון המשנה במסכת פרה (פ"ג מ"י): "נבקעה ועמד חוץ מגיתה, נטל עץ ארוך... והשליך לתוך שריפתה". ושם (פ"ד מ"ב): "שרפה חוץ מגיתה... פסולה". מה פשר הכינוי? רש"י (קיב, א ד"ה גתה) מפרש שהגת היא מקום עמוק, כלומר שהפרה נשרפה בתוך חפירה, וכן כתבו תוס' (ד"ה פרת) והערך (ערך גת א).

בתוספתא בפרה (ג, ו-ז) הוזכרה הגת כמושג שונה ממערכת העצים שבה נשרפת הפרה: "מקום גיתה ומערכתה ובית הטבילה היו חלולין מפני קבר התהום". "פקע מעורה ומשערה ומבשרה חוץ לגיתה – יחזיר... חוץ למערכתה – הרי זה מרבה עליו עצים ושורפו במקומו". נראה, אפוא, שהוכן מקום עמוק לשריפת הפרה, ובמרכזו מערכת העצים שעליה היא נשרפת. מסתבר שהחפירה נועדה להגן על הפרה מפני הרוח העזה שמצויה בהר הזיתים, רוח שעלולה לכבות את האש או לפזר חלקים מן הפרה ואפרה (ראה בתוספתא הנ"ל על פקיעת שערה). עם זאת, עומק החפירה היה כזה שאיפשר לכהן השורף את הפרה לראות את פתח ההיכל.

1. הראב"ד (שם) כותב שהגת היא הרחבה של מקום השריפה, וטוען שהרמב"ם "סבור גתה ומערכתה שני מקומות הן", והדברים מעוררים תמיהה, שכן דווקא מהלכה זו מבואר שלרמב"ם זהו מקום אחד (נראה שלכן כתב הכסף משנה שלראב"ד היתה גרסה שונה ברמב"ם). במרכבת המשנה מבאר כוונת הראב"ד בקושייתו, שמהרמב"ם יוצא שהשורף בגת מחוץ למערכה הרי זה פסול, ומכאן שהחשיב

מבחינה הלכתית (ולא פרשנית) את הגת כמקום נפרד, ועל כך השגתו.

2. אולם בכמה כתבי יד חסרה הפסיקה על מחלוקת ר"י ור"ל בשחיטה, וכן בשטמ"ק אות ב, וכן משמע בתוס' ד"ה שנאמר.